

KIRJANDUSMUUSEUMI KEVADKONVERENTS „KIRJANDUSE PINGEVÄLJAD JA ADRESSAADI DÜNAAMIKA”

14. ja 15. mail toimus Eesti Kirjandusmuuseumis konverents, mis võttis kokku Eesti Teadusfondi kahe grandii töö aastatel 2012–2015: Leena Kurvet-Käosaare juhitud „Adressaadi dünaamika eesti elulookirjutuses” (ETF9035) ja Marin Laagi juhitud „Eesti kirjanduse pingeväljad 1956–1968: ideoloogiad, institutsioonid ja baastekstid Nõukogude ja paguluse kontekstides” (ETF9160). Ettekannetes kõrvutati arhiivialikaid, omaeluloolisi ja ilukirjanduslikke tekste; vaadeldi nende suhestumist kujuteldava või tegeliku vastuvõtjaga; kirjutamist suunavate ideoloogiate ja retooriliste muustrite uurimine seadis aga fookusse Teise maailmasõja järgselt kaheks lõhenud eesti rahvuskultuuri pingeväljad, kodu- ja väliseesti (kirjanduslikud) kontaktid.

Avaettekandes lähtus Arne Merilai (TÜ) kunsti olemusest olla kahekeelne, jääda lahtiseks ja jätta midagi ridade vahele ning vaatles autoriambivalenti juhtumeid teose peategelase suhtes. Lähemalt käsitles ta Sophoklese „Kuningas Oidipust”, Thomas Hardy „D’Urberville’ide Tessi” ja Eduard Vilde „Mäeküla piimameest”, püüdes ühtlasi nende olemasolevaid tõlgendusi dekonstrueerida.

Leena Kurvet-Käosaar (EKM, TÜ) toetus itaalia filosoofi Adriana Cavarero minaduse teooriale, mille keskmes on *jutustav mina*, kelle unikaalsus ilmneb üksnes (elu)loo jutustamise kaudu. Jutustava mina, identiteedi loolisuse raami paigutas Kurvet-Käosaar ka „mina” ilmnemise ja ilmutamise Viivi Luige

„multivalentses” romaanis „Varjuteater”: selles jätab jutustava mina konkreetne autobiograafiline esitamine ehk ilmutamine teadlikult ruumi mina ilmnemisele.

Uku Masingu uurija Külliki Kuusk (EKM, TÜ) võttis oma ettekande aluseks Masingu 1930. aastate luule omaeluloolised või kanoonilisusest tuleneva representatiivsusega tekstid ning uuris neist tõukuvaid autori ja jutustaja, sündmuse ja vaatepunkti küsimusi. Seoses teemaasetusega, kuidas (elu)lugu on jutustatud Masingu pihtimuslikus luules, eristas Kuusk kaht põhiaspekti: ajalist ja ruumilist ülesehitust ehk järgnevust (jutustuse elementide ajalist struktureeritust sündmuste tasandil) ja vahendatavust (muutust sündmuste tekstuaalse esituse ahelas ja vahendaja rollis).

Masinguga jätkas Aare Pilv (UTKK), kes kõrvutas tema memuaarset teost „Mälestusi taimedest” ja sisepagulust Tõnu Õnnepalu pagulusmotiivide ja taimse looduse kujutamise luules. Pilv leidis, et paguluse väljendamisel on oma kindel roll just taimedel ja taimsusel, kuid kumbki autor liigub selle väljendamisel eri suunas: Masing individualiseerib ja subjektiveerib taimi, tema eesmärgiks on „olla elusam”; Õnnepalu aga püüab individuaalsust ja subjektusust kaotada, liikuda „eimiski” läheduse eesmärgiga olla „pelgalt elus”, mille juures subjektus on üleliigne.

Õnnepalu loomingut käsitles ka Brita Melts (TÜ), kes vaatles „Sina” poole pöördumist romaanis „Paradiis”, mis kõnetab ühe teise kirjandusliku maailma subjek-

ti, Andrus Kasemaa minategelast Poe-dirahus. Kaht omailma kõrvutades jälgis ettekanne „Sina” funktsiooni Paradiisi kui loomingulise aegruumi kujutamises.

Konverentsi avapäeva teine pool tegeles pagulaskirjandusega. Selle juhatas sisse Marin Laagi (EKM) ettekanne eesti kirjandusajaloo mõtestamisest, lähtudes sõjajärgse pagulaspõlvkonna autorite novellikogumiku „Tont teab” (1968) koostamist puudutavast arhiivimaterjalist. Asjakohase kirjavahetuse järgi oli algselt luulekoguna mõeldud kogumiku ajendiks Eesti Kirjanike Kooperatiivi kavatsus vastata Kodu-Eesti luulekassettidele oma noorte kogumikuga. Ettekanne asetus hüpoteesile, et tänu „kultuurikirjavahetusele” ja kooptate ringlemisele tunni siin- ja sealpool raudset eesriiet üksteise loomingut seni arvatust paremini. Nii otsis Laak kodu- ja väliseesti kirjanduse varasemaid kokkupuutepunkte, intertekstuaalseid seoseid ning uuris, kuidas pagulaskirjandus võis avaldada mõju kirjandusele kodumaal.

Triinu Ojamaa (EKM) analüüsis plaadiraamatuid, mis kuulusid Eduard Tubina instrumentaalmuusika salvestistega 1980. aastatel välja antud CD-de juurde. Neis ilmunud Harri Kiisa muusikaannotatsioonid Tubina teostele täitsid Eesti Rahvusnõukogu Stockholmis välja töötatud juhiseid, kuidas kasutada kunsti-loomingut kultuuripoliitilistel eesmärkidel, pagulasprobleemidest avalikult kõnelemise huvides. Kiisk kombineeris muusikakirjeldusi ja muusikaväliseid fakte kolmel viisil: muusikateos asetati ühiskondlik-poliitilisse konteksti; muusikateose vormikirjeldusse põimiti ajaloolisi fakte Eesti Vabariigi ajaloost; selgitati muusikateose poliitilist sõnumit, mis verbaalse toeta, st teose kuulamisel ilmned ei saaks. Sellisena tegid Kiisa annotatsioonid oma töö vähemalt Rootsi ühiskonna teavitamiseks.

Elin Toona elust ja loomingust kõneles Rutt Hinrikus (EKM). Varjamatult

omaeluloolisi ja kaudselt, vaid teatud probleemide kaudu Toona eluga seotud romaanide kõrvutamisel leidis Hinrikus, et läbivalt oluline roll on autori vanemal, kes on otsekui universumit stabiilsena hoidev Atlas, ning et „[m]inategelane sirgub Lotukata-ealisest tulevikku ootavast tüdrukust elu üle juurdlevaks, kuid pigem tagasi vaatavaks naiseks”.

Janika Kronberg (EKM) jaotas Karl Ast-Rumori poliitilistel põhjustel eemalviibimised kodumaast „kolmeks eksiiliks” ning tutvustas tema maapagude vähem tuntud seiku värskest Eesti Kultuuriloolisele Arhiivile loovutatud materjali põhjal. Selleks materjaliks on Karl Asti poja Orvo ning Silvia Nagelmaa vaheline kirjavahetus, milles on juttu kirjaniku elust, loomingulisest taustast Brasiilias, suhtlemistest jm.

Konverentsi esimene päev päädis lavastaja ja TÜ vabade kunstide professori Merle Karusoo elulookirjutuse kursuse etteastega „Kaevudes – kaasakirjutatud ja meeldetuletatud elude lood”.

Teisel päeval rääkis Johanna Ross (TÜ) n-ö noorema põlvkonna pagulaskirjanikust, julge ja terava kirjutaja reputatsiooniga Helga Nõust. Esmalt avas Ross olmekirjanduse mõiste ning eristas olme kirjandusliku kujutamise juures kaht aspekti, „võõritavat” ja „kõditavat” funktsiooni. Otsides aga Nõu paralleele Nõukogude Eesti kirjanikega, leidis Ross, et kui ennekõike võõritavas funktsioonis olmetemaatikat kasutav Nõu mõne kodu-eesti autoriga sarnaneb, siis mitte põlvkonnakaaslastest naisautoritega (Aimée Beekman, Aino Pervik, Linda Ruud), vaid eeskätt proosauuendaja Mati Undi, aga ka näiteks Teet Kallasega.

Eva Rein (TÜ) võrdles kaht Kanada eesti kirjaniku teost: K. Linda Kivi romaani „If Home is a Place” ja Arved Viirilaiu novelli „Saatusel sõlmed”. Mõlemad kajastavad Teise maailmasõja järgselt Kanadasse siirdunud eesti pagulaste esimese ja teise põlvkonna kogemusi, kodu ja paguluse pingelist teemaderingi.

Mõlemas on narratiivi käivitajaks Eesti taasiseseisvumine, mille mõju kogu oma raputavas jõus osutub – eelkõige teoste (kujundi)keele tasandil – samasuguseks kui ajalooline trauma.

Oma hiljuti kaitstud doktoritööst tõukuvalt kõneles Aija Sakova-Merivee (TLÜ) moraalsete tunnistuse tulekust kirjandusuurimisse ja selle rakendamismõimalustest ilukirjanduslike ja omaelulooliste tekstide analüüsis. Moraalne tunnistus on ellujäänu tunnistus surnute nimel ja see tähendab inimese sees aset leidvate, mitte väliste asjaolude edasiandmist ning on niisugusena ennekõike tekstiloome filosoofiline printsiip. Selle heaks näiteks on Ene Mihkelsoni „Ahasveeruse uni”.

Eve Annuk (EKM) vaatles fotosid biograafilise uurimise ja fotobiograafia (Gilles Mora termin) kontekstis. Ilmi Kolla ja Lilli Suburgi arhiivi põhjal tõi Annuk esile fotode erinevad tähendused: illustatsioon, mineviku konstrueerimise allikas, senise eluloolise tõlgenduse muutja (nt uue foto leidmise korral) ning foto kui lavastus – viimasel juhul, samuti retušeeritud allika juures tekib küsimus, kust läheb piir foto tõesuse ja fiktsionaalsuse vahel.

Fotode tõesuse ja fiktsionaalsuse teemaga seostus Agnes Neieri (TÜ) teoreetiline mõtestus fotode esinemisest koos sõnalise tekstiga, seda nii elulookirjutuses kui ka ilukirjandusteoses. Neieri huvipunktis oli küsimus, kuidas tõlgendab lugeja fotosid ja kuidas mõjutab foto spetsiifika lugejapoolset žanrimääratlust tekstile. Elulookirjutuses toetavad fotod autentsust, kuid fiktsionaalses tekstis realistlikud fotod pigem õnnestavad narratiivset osutust, suunates fiktsionaalse maailma vastuvõttu kindlas mustris.

Tiina Saluvere (EKM) ettekanne haalus Marin Laagi tõstatatud Nõukogude Eesti ja paguluse vahelise dialoogi teemaga, tutvustades lähemalt kaht EKLA

kogudes leiduvat kirjavahetust: Arno Vihalemma (Ystad) ja Kaarel Irdi korrespondentsi 1969–1977, mis põhines nende noorpõlves alanud sõprusel; Ülo Koidu ja temast põlvkonna võrra vanema Helmi Mäelo (Stockholm) kirjavahetust 1956–1978. Allikate põhjal selgus, et Välis-Eesti ja Kodu-Eesti vahelise suhtluse dominantideks olid riik ja inimene, külastamise ja tsensuuri teema, kuid päris dialoogi võimalikkus on kaheldav, sest ühiskondliku tausta erinevuse tõttu olid tekkinud kommunikatsioonitõrked, koodide erinevus.

Arhiiviallikaist lähtus ka Krista Ojasaare (EKM, TÜ) käsitlus sisepaguluse ilmnemisest ja virtuaalsete institutsioonide loomisest kui kohanemistaktikast majandusteadlase ja kirjastustegelase Herman Everti 1954. aastal alustatud mälestuste näitel. Neis on tegelikult põimitud väljamõeldistega, koguni ideaal- või paralleelmaailma loomisega: Evert kujutles maailma nii, nagu Eesti Vabariik jätkunuks katkestusteta. Ojasaar nimetas niisugust unistuste Eesti vormimist sisepaguluse mõjuks inimesele, kelle missioonitundest kantud elu tegi läbi katkestuse.

Viimaks kõrvutas Sirje Olesk (Helsingi ülikool) kaht samal ajal ja samas Stockholmi linnas peetud päevikut, Aino Kallase ja Aino Suitsu oma, vaadeldes kahe vananeva naise tundeid ajal, kui endine elu oli möödas ja tuli kohaneda täiesti uuega paguluses. Kui Kallase päevik on temast endast, siis Suitsu päevik on sellest maailmast, kus ta elab, väljendades muret mitte ainult oma perekonna, vaid ka maailma saatuse pärast.

Konverentsi teemakohaseks lõpetuseks esitleti „Litteraria” sarja 27. viihikut, Rutt Hinrikuse koostatud ja kommenteeritud raamatut „Marie Underi päevikud 1922–1957” (EKM Teaduskirjastus, 2015).

BRITA MELTS